

ԱՐՅԱԽԻ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային գիտաժողով

15-19 հուլիսի 2022 թ.

Երևան - Հերմոն

DAS KULTURELLE

ERBE

VON ARZACH

Internationale Konferenz

vom 15. bis 19. Juli 2022

Yerevan - Hermon

Կազմակերպիչներ

ածբն. գիտ. դր. պրոֆ. բագմ. պատվո դր.
Մարտին Թամբե, Գյոթինգենի համալսարանի
Աստվածաբանության ֆակուլտետ

ածբն. գիտ. դր. պրոֆ. Անդրեաս Մյուլլեր,
Քիլի համալսարանի Աստվածաբանության
ֆակուլտետ

ածբն. գիտ. դր. Դագմար Հելլեր,
Բենսհայմի միջեկեղեցական հետազոտական
ինստիտուտ

ածբն. գիտ. դր. Հարություն Գ.
Հարությունյան, ԵՊՀ Միջմշակութային
կրոնագիտության կենտրոն /
Հայաստանի ամերիկյան համալսարան

Գիտաժողովի հյուրընկալողներ

ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետ
և Հայ Առաքելական Եկեղեցու Վայոց
Ձորի թեմ

Աջակցողներ և հովանավորներ

Երևանի պետական համալսարան

Հայաստանի ամերիկյան համալսարան

Գալուստ Կիլպենկեան Հիմնարկություն
Հայկական բաժանմունք

Լեփսիոսի տուն-թանգարան Պոտսդամ

Ֆրից Թյուսեն գիտությունների
օժանդակման հիմնադրամ

Գերմանիայի ավետարանական եկեղեցի

Die Organisatoren

*Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Martin Tamcke,
Theologische Fakultät der
Georg-August-Universität Göttingen*

*Prof. Dr. Andreas Müller,
Theologische Fakultät der
Christian-Albrechts-Universität Kiel*

*Dr. Dagmar Heller,
Konfessionskundliches Institut Bensheim*

*Dr. Harutyun G. Harutyunyan,
Zentrum für Interkulturelle
Religionswissenschaft der
Staatlichen Universität Yerevan,
Amerikanische Universität von Armenien*

Gastgeber der Konferenz

*Theologische Fakultät der Staatlichen
Universität Yerevan
und Diözese der Armenisch-Apostolischen
Kirche von Vayots Dzor*

Unterstützer und Sponsoren

*Staatlichen Universität Yerevan
Amerikanische Universität von Armenien*

*Calouste Gulbenkian Foundation
Armenian Communities Department*

Lepsiushaus Potsdam

*Fritz Thyssen Stiftung für
Wissenschaftsförderung*

Evangelische Kirche in Deutschland

DIOCESE OF VAYOTS DZOR

Արցախը / Լեռնային Ղարաբաղը

վերստին հայտնվեց համաշխարհային հանրային ուշադրության կենտրոնում 2020 թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին՝ տարածաշրջանի համար մղվող պատերազմի հետևանքով: Մարտական գործողությունների պատճառով տարբեր քաղաքական, գիտական ու եկեղեցական հաստատություններ սկսեցին ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել տվյալ տարածաշրջանին ու նրա պատմությանը: Այս համատեքստում այլ երկրների հետ մեկտեղ նաև Գերմանիայում հրապարակվեցին կոչեր ի պաշտպանություն Արցախի մշակութային կոթողների:

Այս գիտաժողովի կիզակենտրոնում ևս լինելու է արցախյան տարածաշրջանի մշակութային ժառանգությունը: Սա կարևորվում է հատկապես ներկա իրավիճակում, քանի որ Ադրբեջանը վերջին պատերազմից հետո իր հսկողության ներքո անցած տարածքներում ցանկանում է վերացնել հայոց պատմության հետքերն իբրև կարծեցյալ կեղծիքներ: Այսպիսով՝ խիստ անհրաժեշտ է դառնում տարածաշրջանի մշակութային ժառանգության գիտական և համաչափ վերլուծությունը, որն էլ կիրականացվի այս միջառարկայական ու միջազգային նախաձեռնության շրջանակում:*

**Զեկուցողների կամ հանրային քննարկման մասնակիցների կարծիքները հեղինակներինն են և չեն արտահայտում Գալուստ Կիլիպէնկեան Հիմնարկության և մյուս աջակցող կազմակերպությունների տեսակետները:*

Arzach / Berg Karabach ist mit dem Krieg, der von September bis November 2020 um die Region tobte, wieder in das weltweite öffentliche Bewusstsein gekommen. Ausgelöst durch die kriegerischen Ereignisse haben politische, wissenschaftliche und auch kirchliche Einrichtungen sich intensiver der Region und ihrer Geschichte zugewandt. In diesem Kontext sind auch Aufrufe zum Schutz der Kulturgüter von Arzach u.a. in Deutschland publiziert worden.

Dementsprechend soll auf dieser Tagung das kulturelle Erbe der Region Arzach im Fokus stehen. Dies erscheint umso wichtiger, als Aserbaidschan Spuren der armenischen Geschichte in den im letzten Krieg eroberten Gebieten als vermeintliche Fälschungen beseitigen will. Eine wissenschaftliche, ausgewogene Analyse des kulturellen Erbes der Region erscheint somit äußerst dringlich. Diese soll in einem interdisziplinären und internationalen Zugang durchgeführt werden.*

** The views expressed by the speakers and/or during public discussions are that of the speakers/discussion participants and do not necessarily reflect the views of the Calouste Gulbenkian Foundation or any other supporting organization.*

Ուրբաթ, 15 հուլիսի / Freitag, 15. Juli

Գիտաժողովի վայրը՝ ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Արուսյան փ. 52
Tagungsort: Theologische Fakultät der Staatlichen Universität Yerevan, Abovyan Str. 52

14:30	Գրանցում	Registrierung
15:00	Բացում <i>Հարություն Հարությունյան, Երևան</i>	Eröffnung <i>Harutyun Harutyunyan, Yerevan</i>
	Ողջույնի խոսք <i>Հովհաննես Հովհաննիսյան, Երևան</i>	Begrüßung <i>Hovhannes Hovhannisyan, Yerevan</i>
	Օրհնության խոսք <i>Անուշավան Էպո. Ժամկոչյան, Երևան</i>	Segenswort <i>Bischof Anushavan Zhamkochyan, Yerevan</i>

Նիստ Ա *Արցախի մշակույթն ու նրա պահպանության խնդիրները* Panel I *Zur Kultur von Artsach und ihrer Bewahrung*

Նիստավար <i>Հարություն Հարությունյան, Երևան</i>	Moderator <i>Harutyun Harutyunyan, Yerevan</i>
---	--

15:30 «Պատմական ակնարկ Արցախի և Ուտիքի ձեռագրական ժառանգության վերաբերյալ՝ Մատենադարանի վերջին անգլերեն հրատարակման ներկայացմամբ»
“Historical review on the manuscript heritage of Artsakh and Utik with presentation of the last English publication from Matenadaran”
Վահան Տեր-Ղևոնդյան, Երևան *Vahan Ter-Ghevondian, Yerevan*

16:00 «Արցախը գերմանական հետազոտական գրականության մեջ»
„Arzach in der deutschen Forschungsliteratur“
Անդրեաս Մյուլլեր, Բիլ *Andreas Müller, Kiel*

16:30 **Ընդմիջում / Pause**

17:00 «Հայ Առաքելական Եկեղեցու Արցախի թեմը. պատմությունն ու ներկան»
„Die Diözese der Armenisch-Apostolischen Kirche von Artsach: Geschichte und Gegenwart“
Սահակ վրդ. Շաքարյան, Գանձասար *Archimandrit Sahak Shakaryan, Gandzasar*

- 17:30 «Արցախի ոչ նյութական մշակութային ժառանգության կորուստներն ու պահմանման հիմնախնդիրներն այսօր»
„Das nicht-materielle Kulturerbe von Artsakh: Verluste und Perspektiven der Aufbewahrung heute“
Լեռնիկ Հովհաննիսյան, Lernik Hovhannisyan,
Ստեփանակերտ Stepanakert
- 18:00 «Արցախում մշակույթի և էթնիկ պատկանելիության վտանգումը»
“The endangering of culture and ethnicity in Artsakh”
Գեղամ Ստեփանյան, Gegham Stepanyan,
Ստեփանակերտ Stepanakert
- 18:30 «Լեռնային Ղարաբաղում (Արցախում) մշակութային ժառանգության պաշտպանությունն իրավագիտական տեսանկյունից»
„Der Schutz des kulturellen Erbes in Bergkarabach (Arzach) aus rechtlicher Sicht“
Ալեքսանդր Թրունկ, Քիլ Alexander Trunk, Kiel
- 20:00 [Ընթրիք / Abendessen](#)

Շաբաթ, 16 հուլիսի / Samstag, 16. Juli

Գիտաժողովի վայրը՝ ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Արովյան փ. 52
 Tagungsort: Theologische Fakultät der Staatlichen Universität Yerevan, Abovyan Str. 52

Նիստ Բ *Արցախը պատմության և աստվածաբանության մեջ* Panel II *Arzach in Geschichte und Theologie*

Նիստավար Moderator
Ռոյ Քնոկե, Պոտսդամ Roy Knocke, Potsdam

10:00 «Արցախի առաքելական ժառանգությունը»
“The Apostolic Heritage in Artsakh”
Լուսինե Թումանյան, Երևան Lusine Tumanyan, Yerevan

10:30 «Պազելի քարոզչական առաքելութեան կեդրոնի կառուցումը Շուշիի մեջ. յուսալի առաքելութեան մը վախճանը»
„Der Aufbau des Basler Missionszentrums in Shushi: das Ende einer hoffnungsvollen Mission“
Աբել Մանուկեան, Շնի Abel Manoukian, Genf

11:00 «Շուշիից Գերմանիա. Հայ ուսանողները գերմանական համալսարաններում XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին»
„Aus Shushi nach Deutschland: Armenische Studenten in den deutschen Universitäten Ende des 19. und Anfang des 20. Jh.“
Հայկ Մարտիրոսյան, Պոտսդամ *Hayk Martirosyan, Potsdam*

11:30 Ընդմիջում / Pause

12:00 «Բախիմոնտների ընտանիքը. Գերմանական ընտանեկան զույգը Հայաստանում Առաջին աշխարհամարտից հետո»
„Familie Bachimont: Ein deutsches Ehepaar in Armenien nach dem 1. Weltkrieg“
Մարտին Թամբե, Գյոթինգեն *Martin Tamcke, Göttingen*

12:30 «Թուրքական ներխուժումը Հարավային Կովկաս և Բաքվի հայ բնակչության կոտորածը 1918 թ. սեպտեմբերին գերմանա-թուրքական տարակարծության ետնախորքում»
„Die türkische Invasion in den Südkaukasus und das Massaker an der armenischen Bevölkerung Bakus im September 1918 vor dem Hintergrund der deutsch-türkischen Kontroverse“
Աշոտ Հայրունի, Երևան *Ashot Hayruni, Yerevan*

13:00 «Կարապետ եպս. Տեր-Մկրտչյանի գործունեության չուսումնասիրված էջերը»
„Ein unerforschtes Kapitel aus der Biografie des Bischofs Karapet Ter-Mkrtchyan“
Անահիտ Ասատրյան, Երևան *Anahit Asatryan, Yerevan*

13:30 Ծառ և ընդմիջում / Mittagessen und Pause

Նիստ Գ *Պատերազմն ու քաղաքական ընդհանուր պայմանները*
Panel III *Der Krieg und die politischen Rahmenbedingungen*

Նիստավար **Moderatorin**
Դագմար Հելլեր, Բենսհայմ *Dagmar Heller, Bensheim*

15:00 «Սբ. Էջմիածնի մոտեցումը Արցախյան խնդրին սառը պատերազմի տարիներին» (առցանց)
“The involvement of St. Etchmiadzin in the issue of Artsakh during the Cold War Era” (online)
Արփիինե Շարինգբորն, Գյոթինգեն *Arpine Springborn, Göttingen*

- 15:30 «Լեոնային Ղարաբաղի համար մղված 44-օրյա պատերազմը. Նախապատմություններ, գործընթացներ, հեռանկարներ»
„Der 44-tägige Krieg um Karabach: Hintergründe, Abläufe, Perspektiven“
Րաֆֆի Քանթեան, Հաննովեր *Raffi Kantian, Hannover*
- 16:00 «Արցախի ինքնորոշման իրավունքը»
„Das Selbstbestimmungsrecht von Arzach“
Դաստին Հոֆման, Բրյուսել *Dustin Hoffmann, Brüssel*
- 16:30 «Տարածաշրջանի անվտանգության խնդիրը 2020 թվականի պատերազմից հետո»
„Die aktuelle Sicherheitslage in der Region nach dem Krieg von 2020“
Հարություն Գրիգորյան, Բեռլին *Harutyun Grigoryan, Berlin*
- 17:00 Ընդմիջում / Pause

Նիստ Դ Հայաստանը, Արցախը և Աշխարհը
Panel IV Armenien, Arzach und die Welt

Նիստավար	Moderator
<i>Անդրեաս Մյուլլեր, Բիլ</i>	<i>Andreas Müller, Kiel</i>
17:30 «Հնդկաստանի քրիստոնյաները Հայաստանին զորավիզ: 1895/96 թ. կոտորածներն ու հնդիկ հասարակության արձագանքը Մադրասի Քրիստոնյա Հայրենասեր ամսագրում»
„Indische Christen in Solidarität mit Armenien. Die Massaker von 1895/96 und die Reaktion der indischen Öffentlichkeit im Spiegel des ‚Christian Patriot‘ (Madras)“
<i>Կլաուս Կոշորկե, Մյունխեն/Թուն</i> <i>Klaus Koschorke, München/Thun</i>	
18:00 «Գերմանիայի Կաթոլիկ եկեղեցին և Արցախյան հակամարտությունը»
„Die Katholische Kirche in Deutschland und der Arzach-Konflikt“
<i>Թոմաս Շտերնբերգ, Մյունսթեր</i> <i>Thomas Sternberg, Münster</i>	
18:30 «Լեոնային Ղարաբաղի կոնֆլիկտն իբրև մարտահրավեր Ռուսաստանի կողմից Ուկրաինայի դեմ մղվող պատերազմի համատեքստում»
“The Nagorno-Karabakh conflict as a challenge in the context of the Russian war against Ukraine”
<i>Մարկուս Մեկել, Բեռլին</i> <i>Markus Meckel, Berlin</i>	

Կիրակի, 17 հուլիսի / Sonntag, 17. Juli

Այցելություններ և հանդիպումներ Երևանում ու ս. Էջմիածնում:

Besuche und Begegnungen in Yerevan und hl. Etchmiadzin.

10:30 Ս. Պատարագի մասնակցություն Երևանի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր եկեղեցում / Besuch der Göttlichen Liturgie in der Hl. Gregor Erleuchter Kathedrale von Yerevan

13:00 Մեկնում դեպի Էջմիածին Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր եկեղեցու ավտոկայանատեղից / Abfahrt nach Etchmiadzin vom Parkplatz der Hl. Gregor Erleuchter Kathedrale von Yerevan

13:30 Ճաշ / Mittagessen

15:00 Այցելություններ Վաղարշապատի տարբեր եկեղեցիներ և ս. Էջմիածնի թանգարան / Führungen in verschiedenen Kirchen von Vagharshapat und im Museum des hl. Etchmiadzin

19:00 Վերադարձ Երևան և ազատ երեկո / Rückfahrt nach Yerevan und freier Abend

Երկուշաբթի, 18 հուլիսի / Montag, 18. Juli

Գիտածողովի վայրը՝ Հայ Առաքելական Եկեղեցու Վայոց Ձորի թեմ, Լուսիտուր հյուրանոց, գ. Հերմոն: Այցելություններ ու հանդիպումներ Արարատի ու Վայոց Ձորի մարզերում:

Tagungsort: Diözese der Armenisch-Apostolischen Kirche von Vayots Dzor, Lucytour Hotel, Dorf Hermon. Besuche und Begegnungen in den Regionen Ararat und Vayots Dzor.

09:00 Մեկնում Մետրոպոլ հյուրանոցից դեպի Վայոց Ձորի թեմ / Abfahrt vom Hotel Metropol zur Diözese Vayots Dzor

10:00 Այցելություն Խոր Վիրապի վանք / Besuch des Klosters Khor Virap

13:00 Այցելություն Նորավանք / Besuch des Klosters Noravank

14:00 Ճաշ վանական հյուրատանը / Mittagessen im Gasthaus des Klosters

15:00 Մեկնում դեպի Լուսիտուր հյուրանոց-հանգստի գոտի, գ. Հերմոն / Weiterfahrt zum Lucytour Hotel & Resort im Dorf Hermon

Նիստ Դ (շարունակություն)
Panel IV (Fortsetzung)

Նիստավար	Moderator
<i>Անդրեաս Մյուլլեր, Բիլ</i>	<i>Andreas Müller, Kiel</i>
16:15 «Գերմանիայի եկեղեցական հիմնադրամների համագործակցությամբ իրականացվող սոցիալական և մշակութային ծրագրերի ներկայացում»
„Vorstellung der soziokulturellen Projekte in der Zusammenarbeit mit den kirchlichen Stiftungen aus Deutschland“
<i>Աբրահամ արքեպս. Մկրտչյան, Եղեգնաձոր</i>	<i>Erzbischof Abraham Mkrtchyan, Yeghegnadzor</i>
16:45 «Հայ Առաքելական Եկեղեցին և Էկումենիկ շարժումը»
“The Armenian Apostolic Church and the Ecumenical Movement”
<i>Դագմար Հելլեր, Բենսհայմ</i>	<i>Dagmar Heller, Bensheim</i>
17:15 «Չլուծված աշխարհագրություններ. Գոյատևման անհնարին առաքելություն: Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունն ու Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհուրդը»
“Unresolved Geographies: Impossible Mission for Existence. The Nagorno Kharabakh Conflict and the World Council of Churches”
<i>Անի Ղազարյան, Ժնև</i>	<i>Ani Ghazaryan, Genf</i>
17:45 Ընդմիջում / Pause	
18:15 «Հայ Առաքելական եկեղեցու էկումենիկ հարաբերությունները վերջին Արցախյան պատերազմի ժամանակ և հետո» (առցանց)
“Ecumenical Relations of the Armenian Apostolic Church during and after the last Artsakh War” (online)
<i>Շահե ծ. վրդ. Անանյան
ու. Էջմիածին</i>	<i>S. Archimandrit Shahe Ananyan,
hl. Etchmiadzin</i>

Նիստ Ե *Արցախի արվեստն ու մշակույթը*
Panel V *Kunst und Kultur von Artsach*

Նիստավար	Moderatorin
<i>Անահիտ Ավագյան, Երևան/Այիշթեթ</i>	<i>Anahit Avagyan, Yerevan/Eichstätt</i>
18:45 «Հայկական նյութական մշակութային կոթողների պաշտպանությունն Արցախում» (առցանց)
„Der Schutz materieller armenischer Kulturgüter in Artsach“ (online)
<i>Տեսսա Հոֆման, Բեռլին</i>	<i>Tessa Hofmann, Berlin</i>
19:15 «Արցախի վանական դպրոցների հասարակական-մշակութային անշանակությունը» (առցանց)
„Die soziokulturelle Bedeutung der Klosterschulen in Artsach“ (online)
<i>Մեխակ Այվազյան, Էրլանգեն</i>	<i>Mekhak Ayvazyan, Erlangen</i>
20:00 Ընթրիք և գիշերակաց Հերմոն գյուղի Լուսիտուր հյուրանոցում / Abendessen und Übernachtung im Lucytour Hotel, Dorf Hermon	

Երեքշաբթի, 19 հուլիսի / Dienstag, 19. Juli

Գիտաժողովի վայրը՝ Հայ Առաքելական Եկեղեցու Վայոց Ձորի թեմ, Լուսիտուր հյուրանոց, գ. Հերմոն: Այցելություններ և հանդիպումներ Վայոց Ձորի ու Գեղարքունիքի մարզերում:

Tagungsort: Diözese der Armenisch-Apostolischen Kirche von Vayots Dzor, Lucytour Hotel, Dorf Hermon. Besuche und Begegnungen in den Regionen Vayots Dzor und Gegharkunik.

Նիստ Ե **(շարունակություն)**
Panel V **(Fortsetzung)**

Նիստավար	Moderatorin
<i>Անահիտ Ավագյան, Երևան/Այիշթեթ</i>	<i>Anahit Avagyan, Yerevan/Eichstätt</i>
09:30 «Արցախի Քարվաճառ բնակավայրը XV դ. հայերեն ձեռագիր հիշատակարանում»
„Die Ortschaft Karwatschar in Artsach laut einem armenischen handschriftlichen Kolophon aus dem 15. Jh.“
<i>Թամարա Մինասյան, Երևան</i>	<i>Tamara Minasyan, Yerevan</i>

- 10:00 «Արցախի ձեռագրական մշակույթը Հալլե-Վիտենբերգի համալսարանական գրադարանում պահվող արցախյան Ավետարանի օրինակում»
„Die Kultur von Manuskripten in Arzach am Beispiel des Arzacher Evangeliars an der Universitätsbibliothek Halle-Wittenberg“
Արմենուհի Դրոստ-Աբգարյան, Հալլե *Armenuhi Drost-Abgaryan, Halle*
- 10:30 «Հնագիտությունը և հուշարձանները հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտի գոտում. ինքնությունը, պահպանությունը և մասնագիտական փորձառությունը»
“Archaeology and monuments in the Armenian-Azerbaijani conflict zone. Identity, protection, and professional experience”
Համլետ Պետրոսյան, Երևան *Hamlet Petrosyan, Yerevan*
- 11:00 Ընդմիջում / Pause
- 11:30 «Դադիվանքի գլխավոր եկեղեցին և մայրաքաղաքային ճարտարապետական գաղափարները»
“The main church of Dadivank and the metropolitan architectural ideas”
Արմեն Ղազարյան, Երևան *Armen Kazaryan, Yerevan*
- 12:00 «Փիլիսոփա, աստվածաբան և բանասեր Հովսեփ Արցախեցու (18-19-րդ դդ.) գրական ժառանգությունը»
“The literary heritage of the philosopher, theologian, and philologist Hovsep Artsakhetsi (18-19th century)”
Արմինե Մելքոնյան, Երևան/Ֆլորանս *Armine Melkonyan, Yerevan/Florenz*
- 12:30 Փակման խոսք կազմակերպիչների կողմից
Schlusswort der Organisatoren
Մարտին Թամպե, Գյոթինգեն *Martin Tamcke, Göttingen*
- 13:00 Ճաշ / Mittagessen
- 14:00 Մեկնում Հերմոնից դեպի Սևանա լիճ / Abfahrt von Hermon zum Sevan-See
- 14:30 Այցելություն Եղեգիս գյուղի երեք միջնադարյան եկեղեցիներ և հրեական գերեզմանատուն / Besuch des historischen Dorfes Yeghegis mit drei mittelalterlichen Kirchen und einem jüdischen Friedhof

17:00 Այցելություն Վարդենյաց լեռնանցքի պատմական քարվանսարա
(Օրբելյանների իջևանատուն) / Besuch der historischen Karawanserei beim
Vardenyats Gebirgspass (Orbelyan Herberge)

19:00 Այցելություն Նորատուս գյուղի միջնադարյան գերեզմանատուն / Besuch des
historischen Friedhofs im Dorf Noratus mit berühmten mittelalterlichen
Kreuzsteinen

20:00 Ընթրիք տեղի ընտանիքներից մեկի հյուրատանը / Abendessen im Gasthaus bei
einer lokalen Familie

Շուրջ / ca. 22:30 Ժամանում Երևան / Ankunft in Yerevan